
DOKUMENTUM

Hamdija Pozderac

A NEMZETI KÉRDÉS ÉS A JUGOSZLÁV KÖZÖSSÉG MEGTEREMTÉSE

Minden népnek megvan a maga nagy történelmi pillanata, sorsfordulója, mely új idők eljövetelet jelzi, történelmi pillanata, mely az új kor előtt nyitja meg a kapukat. E természetes történelmi folyamat során, a radikális változások következtében minden parciális, mesterségesen keltett, vagy objektíve előállt ellentmondás és nézeteltérés elveszíti jelentőségét, a különbségek meghaladottá válnak, s helyükbe a történelmi jelentőségű újítások lépnek. A progresszív eszmék a népalkotó erejét serkentik, hisz elérik a társadalom érett magatartásának azt a fokát, mely már lehetővé teszi ezen eszméknek a gyakorlatban történő realizálását is. Az eszmék reális léte és tartalma alapvető és tartós értékévé válik. Számunkra az AVNOJ második ülése jelenti azt a történelmi pillanatot, amikor egy elavult kor a végéhez ért, és elkezdődött egy új, amikor azok az eszmék és elképzelések, melyek keservesen törtek előre a történelem során, végre életre keltek, társadalmi gyakorlattá váltak, és ezzel a népek együttélésének új alapjait fektettük le. Mindazok a progresszív eszmék, melyek az úgynevezett jugoszlávság gondolatára vonatkoztak, és melyek Križanićtól kezdve mint pozitív tapasztalatok halmozódtak fel, e nagy forradalmi tett előzményeit jelentették, a későbbi szocialista fejlődésünk pedig az AVNOJ-határozatokért folytatott harc lényegi megnyilatkozása, azért az AVNOJ-határozatokért, melyekből a minél következetesebb és teljesebb alkalmazásukra vonatkozó új tapasztalatok is sarjadnak.

E találkozónknak és vitánknak éppen ezért nem csak ünnepi és jubileumi jellege van. A negyvenéves évforduló alkalom arra, hogy fejlődésünknek ezen a fokon elméleti és eszmei-politikai szempontból összegezzük mindazt, amit az eddigiek során megtettünk, illetve nem tettünk meg azért, hogy az AVNOJ-határozatok társadalmi valóságunkká váljanak.

Ez az értekezés a jugoszláv föderatív szocialista közösség értelméről és jelentőségéről szóló téma kidolgozásának kísérlete. A közösségi gondolat ugyanis az AVNOJ-határozatokból nőtt ki, és a tudatos forra-

dalmi akció, valamint az objektíve meglévő történelmi, gazdasági, politikai ideológiai, kulturális és egyéb tényezők közötti kapcsolat megszületését jelentette. Ha mindez nem is kötődne évfordulóhoz, az értékelést akkor is serkentené azoknak az AVNOJ-határozatoknak és politikai rendelkezéseknek a jelentősége, melyek a testvériség—egység gyakorlatát és elvét, a nemzetek és nemzetiségek szuverén egyenjogúságát, a szocialista öngazgatásnak mint a munkásosztály, a dolgozók közössége közvetlenül gyakorolt hatalmának az elvét foglalják magukba. Annál is inkább, mert a megkérdőjelezésükre irányuló próbálkozások a nemzetiburzsoá ideológia alternatíváin — melyeket a népfelszabadító forradalom az igazságos és szabad társadalom megvalósítása felé haladó győzedelmes előretörése során oly határozottan vetett el — vagy a szocializmusnak, a nemzetiségi kérdésnek és a föderatív felépítésnek a dogmatikus-etatista felfogásán alapszanak.

Az ilyenfajta megközelítés a forradalom és a nemzetek viszonyának korszerű kritikai elemzését követeli, annak a viszonynak, mely nem csupán az önálló objektív tényezők közötti kapcsolat kifejeződésékként jött létre, hanem a forradalmi mozgalom megvalósítóinak a saját nemzetük tényleges társadalmi lénye megismeréseire irányuló törekvéseként, azért, hogy azonosulhassanak vele, és hogy egyesíthessék mindazokat a társadalmi erőket, melyek a szocialista forradalomban a történelmileg feltételezett vágyaiknak és érdekeiknek megvalósításához vezető eszközt látják, egyben azt is bebizonyítva ezzel, hogy mint mozgalom, a legszélesebb társadalmi-politikai alappal rendelkeznek. Az osztály- és nemzeti lét dialektikájának következetes értelmezésével, a jugoszláv forradalom alapvető követelményeinek tekintette a szociális és a nemzeti felszabadítás szoros egységét, melynek eredményességétől forradalmi programjainak történelmi sikere és igazolása is függött. Ebből eredően forradalmunk értelme az volt — és az is maradt —, hogy a társadalmi emancipációt — melynek alapja a proletariátus osztályérdekeinek és a nemzeti emancipációnak a szoros összefüggése — olyan forradalmi úton valósítsa meg, melyben a proletár osztályérdek és a nemzeti érdek eljut a dialektikus szintézisig, mely egy több nemzetiségű országban történelmi szükségszerűségnek bizonyult.

Az a tény, hogy a népfelszabadító háború a testvériség-egységnek egy lehetséges platformján, a több nemzetiségű realitás determinizmusa, és a megoldatlan nemzeti viszonyok közepette is politikai forradalmat valósított meg, és ezzel egyidőben a forradalmi program keretében a tényleges nemzeti emancipáció is kifejezésre jutott, a nemzeti és az osztályérdekek szintézisének konkrét társadalmi-politikai megvalósulását jelentette. Mindez a jugoszláv nemzeteknek és nemzetiségeknek, a népfelszabadító háborúban és forradalomban létrehozott demokratikus föderatív közösségének megszületésével valósult meg, melyet — geopolitikai és történelmi értelemben — a burzsoá-monarchikus Jugoszlávia két évtizedes léte előzött meg.

Amíg a Jugoszláv Királyságot a fasiszta előrenyomulás és a felgyü-

lemllett belső ellentmondások — melyek közül a legkifejezettebb a nemzeti- és az osztályelnomás volt — teljesen aláásták, addig a demokratikus föderatív Jugoszlávia a hatalmas áldozatokat követelő népfelszabadító háborúban és forradalomban született, kifejezve a munkásosztály akaratát, valamint a nemzeteknek és nemzetiségeknek az emancipáció iránti igényét. Szinte ugyanazon a területen, a lakosságnak ugyanazzal az összetételével, egy új államközösség létrehozásakor megtestesültek a társadalmi-politikai erők és megvalósult a nemzeti felszabadulás álma, melyek hatása ma is nagy a nemzetek és nemzetiségek történelmi együttélése terén.

Noha népeink ugyanazzal, vagy megközelítőleg ugyanazzal az etnogenezissel, hasonló kulturális hagyományokkal, történelmi sorsfordulókkal rendelkeznek, mégis nagy megosztottságban élték át az évszázadokat, nemegyszer egymással is szembeöklülve. Századunkba fáradtan és kismimmizetten léptek, nemcsak anyagi, de szellemi szempontból is. Az évszázadok során felgyülemlett bonyodalmak és komplikációk, valamint a régi világból ránk maradt tudati és a gyakorlati életben jelentkező balasztok miatt a délszláv országok olyan balkáni provinciává süllyedtek, mely kulturális elmaradottságtól terhes, és képtelen a modern civilizációba történő integrálódásra.

A délszláv nemzetek egyesítéséről, egy egységes ország megteremtéséről többféle elképzelés volt: a monarchikus elképzelésektől az úgynevezett Balkán-, illetve Duna-menti föderációig. Párhuzamosan az ilyen elképzelésekkel jelentkeztek az ellentétes törekvések is, melyeknek célja volt mindannak az elválasztása, lerombolása, elkülönítése és szétmorzsolása, amit létrehoztak.

Hangsúlyozni kell, hogy mai nemzeteink már akkor megtették az első határozott lépéseket a továbbfejlődésük irányába, amikor a jugoszláv együvé tartozás gondolata és az ebből eredő, különböző tartamú programok még meg sem születtek. E gondolatnak és programnak a fejlődése minden nép esetében különös és karakterisztikus folyamat, hisz mind-egyik, elfogadva és magáévá téve a jugoszlávság gondolatát, beleszötte abba saját nemzeti programját is. Ebből eredően érthetővé válik, hogy az első világháború következményeinek verifikálásakor különös hangsúlyt kapott a nemzeti kérdésekhez való viszonyulás, mely egyben a társadalmi-politikai kérdések teljességét is magába foglalta.

A jugoszlávság gondolata és a vele párosult mozgalom szociális-politikai koncepció tekintetében ellentmondásos volt, mivel az az egység, melynek megvalósítására törekedtek, csupán valós és létező nemzeti individualitások közösségeként képzelhető el. A jugoszláv államközösség, mely 1918-ban a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság formájában alakult meg, kétféle párhuzamos szociális-politikai törekvés következményeként jött létre: egyfelől a szerbeknek, a horvátoknak, a crnogoraiaknak, a macedónoknak, a szlovéneknek és a muzulmánoknak természetes, magától értetődő, történelmi jellegű törekvéseként, hogy egy olyan közös államba tömörüljenek, mely elég erős lesz ahhoz, hogy megvédje őket a

külső ellenségtől, másfelől pedig, hogy ez az állam lehetővé tegye a béke, harmonikus fejlődést és a kölcsönös közeledést. E folyamatokkal egyidőben jelentkezik a nemzeteken belül a burzsoáziának azon igyekezete is, hogy ezeket a törekvéseket saját, szűk osztályérdekeinek és céljainak rendelje alá. Az akkori történelmi körülmények közepette vezető politikai erőként az a burzsoázia jelentkezhetett, mely mögött a legerősebb és a legfejlettebb politikai és állami szervezetek álltak — a horvát, a szlovén és különösen a szerb burzsoázia, mely a szerb népnek a felszabadulásért vívott közös küzdelmei során szerzett tekintélyét is kihasználta arra, hogy a népi hármasság tézise alapján egy egységes államot hozzon létre.

A jugoszláv állam keletkezésének folyamatát — az első világháború alatt, valamint közvetlenül azt követően — végigkísérik ezek az ellentmondások, hisz az akkor domináló polgári politika értelmében az etnikai és a nyelvi rokonság alapul szolgált a jugoszláv nemzeti unitarizmus antidemokratikus és hegemonista tartalmának, akár ortodox változatában, akár az uralkodó burzsoázia kompromisszumainak tételeiben. A nemzeti egyenlőtlenség politikájával néhány nép nemzeti identitásának tagadásával olyan szituációt teremtettek, melyben a nemzeti kérdés elsőrendű politikai kérdéssé és társadalmi-történelmi problémává vált, és ezek megteremtették az újonnan létrejött ország politikai, gazdasági, kulturális és eszmei életének alapvető ellentmondásait.

A föderalizmus koncepciója — mely a policentrikus jugoszláv állam életében mindvégig jelen volt — csupán oly módon válhatott valósággá, ha Jugoszlávia sajátos történelmi törekvésekkel és érdekekkel rendelkező népeinek összességére épül. Mivel azonban egyes jugoszláv nemzetek létét nem ismerték el, és mivel a föderalizmusnak minden egyes változata a korona abszolút szuverenitását kérdőjelezte volna meg, így a nemzeti unitarizmus eszméje és gyakorlata vált uralkodóvá, melyet azután más ideológiák is támogattak, mint amilyent a burzsoázia ultranacionalista része hirdetett, melynek lényege a jugoszláv állam domináns nemzeti központjai közötti dualista, illetve trialista kompromisszumos hatalmi megosztás realizálása volt. E kompromisszumos megoldást siettetik a szeparatista törekvések is, melyek a jugoszláv állam megalakulása óta jelen vannak, és amelyek az állam szétzúzásáról vallott elképzelések mindegyikében fellelhetők.

A vezető burzsoá körökben a centralizmus és a föderáció kérdése körüli konfliktusok külső megnyilatkozásaiban bármennyire is hevesek voltak, a két világháború között működő számos polgári párt azonos pozícióját és osztály-politikai szerepét lényegesen nem változtatta meg. Valamennyi alapvetően a társadalmi konzervativizmus pozícióján állt. Ezen belül, különösen a kapitalista gazdasági rendszer válságának kiéleződése során kifejezésre jutottak az erősen fasiszta orientációjú áramlatok is. Kétségtelen, hogy ilyen társadalmi alapokon a föderalizmus is a munkásosztály és a parasztság széles rétegeinek kizsákmányolása tekintetében az érdekszférák felosztását jelentette volna.

A burzsoá alapokon nyugvó föderalista törekvések árnyoldala az 1939-es Cvetković—Maček-egyezmény nyomán mutatkozott meg igazán. Ezért az unitarizmus kritikája mellett a jugoszláv kommunista mozgalom részéről jelentkező bírálólat a polgári föderalizmus tervezetét és törekvését is sújtotta, amelyekből nemcsak a jugoszláv nemzetek elismerése terén jelentkező következetesség hiányzott, de a politikai élet demokratizálásának készsége is. Ehhez a forradalmi jellegű bírálathoz szükség volt arra, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt a jugoszláv államközösség nemzeti kérdéseit illetően marxista, tudományosan megalapozott, reálpolitikai alapokra helyezkedjen.

Hogyan került be a marxista alapokon valorizált nemzeti kérdés a Jugoszláv Kommunista Párt elméleti, stratégiai és taktikai alapelveibe?

A Jugoszláv Kommunista Párt a nemzeti kérdéshez való forradalmi viszonyulását, egyáltalán az e téren jelentkező sajátos politikáját a szervezeti kiépítés politikai harcainak végtelenül összetett és nehéz körülményei között formálta és fogalmazta meg. Ezek a körülmények kevés időt hagytak arra, hogy a társadalmi kérdések összességéről, beleértve a nemzeti kérdést is, alapos, koherens elméleti koncepciót építsen ki, és bár a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság szociálpolitikai rendszerével szemben határozottan tagadó álláspontot képviselt, kezdetben ő is elfogadta a nemzeti egységről szóló hivatalos doktrínát, összhangban a burzsoázia „egy ország — egy nemzet” elméletével, melynek az új államban kellett volna realizálódnia. A nemzetek társadalmi létének ilyen fajta meg nem értése, a nemzeti-felszabadítási törekvések politikai jellegének lebecsülése a Jugoszláv Kommunista Pártnak a nemzeti mozgalmaktól és programoktól való elszigetelődését eredményezte.

A Jugoszláv Kommunista Párt nézeteinek és álláspontjainak alapos revíziója során — melyre az 1923 és 1928 közötti években került sor — magáévá tette a felismerést, miszerint a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság komplex társadalmi-politikai konfliktusainak nem csupán a burzsoázia és a proletariátus kibékíthetetlen szociális és osztályellentéte a okozója, ennek sokkal nagyobbak a dimenziói, hisz magába foglalja a nagyszerb burzsoáziának és szövetségeseinek a nemzetekre és nemzetiségekre gyakorolt nyomását is. A polgári ideológiai értelmezések nagy hányadával szemben a Jugoszláv Kommunista Párt kiemelte és hangsúlyozta a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón, a crnagorai és végül a muzulmán nép nemzeti létének reális voltát. Ezzel az alapállással összhangban, hangsúlyozták, hogy a nemzeti kérdést immár lehetetlen megoldani az alkotmány föderatív értelemben vett revíziójáért vívott politikai harc keretében, annak végső megoldását csupán a munkásosztály felszabadításáért vívott harc hozhatja meg. Ez egyben a nemzetek és nemzetiségek emancipációs törekvéseinek az elismerését is eredményezte, továbbá annak a törekvésnek az elismerését, melynek lényege egy föderatív állam létrehozása az egyenjogúság és a szabad fejlődés biztosítása érdekében.

A Jugoszláv Kommunista Párt kiindulópontja a népek közötti viszony

helyes kiépítését illetően az önrendelkezési jog teljes mértékű elismerése volt, beleértve az elszakadásra való jogot is. A nyelv és az egyéb sajátosságok révén egymással rokoni kapcsolatban levő, ám történelmileg önálló és szuverén nemzetek elismerésének alapelve nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az adott körülmények közepette, különösen a külső nyomás hatására, a XX. század húszas éveiben létrejöjjen a meglévő jugoszláv államnak mint burzsoá terméknek a megsemmisítéséről szóló elmélet, mely a Kommunista Párt politikai proklamációiban afféle végletként jelentkezett, s a nemzetek önrendelkezési jogát az ellenforradalmi és reakciós államtól való kötelező elszakadással egyenlítettte ki. Ez a tézis lényegi mivoltában ellentmondott a nemzetek valós érdekeinek és azzal fenyegetett, hogy a kommunisták politikai programjának a kompromittálásához vezet. Az ilyen álláspontok kialakításában nagy szerepe volt a Kommunista Internacionálé vezetősége részéről gyakorolt nyomásnak is, mely az első világháborút követő versailles-i békeszerződéssel létrehozott rendszernek a felszámolására törekedett. A Kommunista Internacionálé a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságot is versailles-i produkciónak tekintette. Ily módon a Jugoszláv Kommunista Párt 1928-ban megtartott negyedik kongresszusának programja hangsúlyozza a szlovén, a horvát, a Crna Gora-i, a makedón önálló állam létrehozására irányuló harc szükségességét, valamint az albánok és a magyarok önrendelkezési jogának elismerését, mely megfelelő módja a monarchikus rezsim megsemmisítésének, és ezen keresztül egyben előfeltétele is az immár egyenjogú nemzeteknek egy balkáni vagy Duna menti föderációba történő újbóli egyesítésének.

Ez az extrém nézet azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a Kommunista Pártot elvásztja a jugoszláv nemzetek életének valós folyamataitól. Már abban az időben is megfogalmazódott a kérdés, vajon e program összhangban van-e a reális helyzettel, mindenekelett a nemzetek törekvéseivel és érdekeivel, akik az önrendelkezés jogát elsősorban az egyenlő és egyenjogú nemzetek közösségének megalapítását biztosító követelményként és jogként értelmezték.

Az eszmei-politikai érettségnek egy magasabb fokán, eljutnak annak felismeréséhez, hogy az önrendelkezési jog magába foglalja az egyenjogú közösség létrehozásának jogát is, és a Jugoszláv Kommunista Párt a harmincas évek közepe táján felülvizsgálta korábbi nézeteit és alapelveit. A párt a gyakorlat és az irányvétel szempontjából már 1934-től, de különösen 1937 után a forradalom és a nemzet kérdése terén új tapasztalatokra tesz szert, melyek lehetővé teszik számára a harc stratégiájának és taktikájának, a politikai céloknak és a célok megvalósításához vezető útnak a meghatározásához szükséges független és önálló elméleti felismerések kidolgozását. A tapasztalatszerzés során megfigyelhető egy fejlődési vonal, amelynek elemei Đuro Đakovićnak a frakciókra vonatkozó bírálatából — melynek lényege, hogy mindkét frakció egyesíti magában a nemzeti mozgalmakhoz való passzív viszonyulást —, továbbá a pártnak az állam válságos helyzetében betöltött aktív szerepkörére

vonatkozó tézisből — melyet Josip Broz javaslatára 1928-ban a zágrábi kommunisták értekezletén fogadtak el — erednek. Ezek az előzményei a párt nemzeti kérdésekre és a nemzeti mozgalmakra vonatkozó széles körű aktív politikájának, melyet később a pártpolitika új irányvonala-ként fognak kidolgozni. Ezen belül világosan fogalmazódott meg az elképzelés, melynek értelmében a munkásosztály demokratikus és haladó erőinek egyesítésével közvetlenül is vezető szerepet vállal a nemzetek életében és a nemzeti mozgalmak irányításában. A nemzeti kérdés ennek során egyre inkább olyan egyetemes érvényű kérdéssé válik, mely immár nemcsak a burzsoáziát és a parasztságot, hanem átfogó problémaként az egész társadalmi struktúrát érinti. Ezen az úton jutott el a Jugoszláv Kommunista Párt ahhoz a fontos stratégiai-politikai pozícióhoz, melyen belül a nemzeti kérdés megoldását már a szocialista forradalom szerves részének tekintette.

A Jugoszláv Kommunista Párt keretein belül 1935-ig zajló, a nemzetekről, a nemzeteken belül és a nemzetek közötti folyamatokról szóló vitákat minden kétséget kizáróan a Szovjetunióban létrehozott megoldások, valamint Sztálinnak a forradalom és a nemzetek közötti viszonyra vonatkozó nézetei befolyásolták, azok a nézetek, melyek a nemzetek közötti viszony pusztá szemlélete alapján alakultak ki, míg a bennük rejlő forradalmi lehetőségekre — melyekre a munkásosztály számíthatott — a nemzeti önrendelkezésért vívott harc alapján következtettek. Ezzel a nemzeti kérdés, mint az osztályharc kerete, háttérbe szorult, és szinte figyelmen kívül hagyták a lenini figyelmeztetést, miszerint a forradalom számára a legnagyobb veszélyt a nemzet bizalmának elvesztése jelenti. 1935-től azonban, pontosabban a spliti plénumtól, Parović beszámolójától kezdve a Jugoszláv Kommunista Párt egyre inkább azon fáradozik, hogy a nép közvetlen vezetéséről szóló elhatározás stratégiáját megvalósítsa, kitartva továbbra is az önrendelkezés elve mellett. Kifejezte Jugoszlávia nemzeteinek azon érdekeit — melyek megvalósítására egyedül a kommunista párt volt képes — hogy az autoritárius centralizmus és a hegemonizmus ellenében közösen vívják ki szabadságukat, és hogy e szabadságot együttesen védjék meg a közeledő fasiszta agressziótól. A nemzeti felszabadítási mozgalmak élére állni, forradalmi és nemzeti felelősséget vállalni — ez volt az új politikai elképzelés, az új politikai irányvétel lényege, mellyel összhangban megszületett a Szlovén Kommunista Párt és a Horvát Kommunista Párt megalakításának ötlete, valamint megnyílt a Macedón Kommunista Párt megalakításának távlata is.

A pártpolitika új irányának koncepciója szorosan kötődött a népfront-hoz, melyet úgyszólván föderatív értelemben vívtak a nemzeti területeken, és külön az egységes Jugoszlávia területén is. Ugyanakkor hangsúlyozták (Tito a szerbiai elvtársakhoz 1936-ban írt levelében szövelt erről), szükség van a nemzetek és a nemzeti kisebbségek demokratikus erőinek együttes harcára ahhoz, hogy az egyenlő jogokkal rendelkező nemzeteknek és a történelmi tartományoknak — Vajdaságnak és Bosz-

nia-Hercegovinának — az új föderatív alapokon történő egyesítését megvalósíthatják. A Jugoszláv Kommunista Párt Tito vezetésével gyakorlati tevékenysége terén új forradalmi koncepciót, új eszméket és elveket juttatott érvényre. Erre a gyakorlati tevékenységre épült azután a felszabadító harc és a szocialista forradalom szükségszerű összekapcsolásának a felismerése is, melynek során a nemzeti kérdés a forradalom szerves részévé vált, és nem csupán a forradalom reális és potenciális szövetségeseire vonatkozó taktikai kérdésévé. Ennek következtében a JKP KB 1937-ben közzétett kiáltványában hangsúlyozták: meggyőződésük, hogy a nemzetek együttes harca során megvalósított önrendelkezési jognak a tartós és szabad közösség megteremtése lesz a következménye, hisz a proletár- és nemzeti érdekeknek az ilyen forradalmi összekapcsolása biztosítani fogja a közös országban a kiharcolt szabadságnak és egyenlőségnek a megvalósítását.

Ily módon lehetővé vált, hogy Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek elkövetkező föderatív közössége megkapja a második, a „proletariátus uralmának” keretként, társadalmi vonatkozásaiban legmélyebb tartalmát. 1937-től kezdve a Jugoszláv Kommunista Pártnak a föderatív Jugoszláviára vonatkozó koncepciója elválaszthatatlan egyfelől a centralizmus és a ráépülő unitarizmus, másfelől a szeparatizmus bírálataától. A párt mindvégig következetes volt abban a meggyőződésében, hogy a polgári ideológia mindkét terméke egyforma nagy veszélyt jelent a Jugoszláv közösség fennmaradására.

A párt ideológiájának érlelődése, a valós történelmi körülményekhez és folyamatokhoz történő idomulása — melyre 1937 és 1940 között került sor — az ötödik országos értekezleten kapta meg végső politikai és szervezeti formáját, mely egyértelműen igazolta, hogy kommunista mozgalmunknak már akkor megvolt az alapvető, a nemzeti kérdések többségére, valamint a jugoszláv társadalom ezzel kapcsolatos társadalmi-politikai ellentmondásainak tisztázására vonatkozó, kiépített, elméletileg, gyakorlati-politikailag kidolgozott álláspontja. A Jugoszláv Kommunista Párt, mely ebben az időben már végleg konszolidálódott és a népfront, valamint a forradalmi-demokratikus mozgalom mozgóerejévé vált, képes volt egyfelől meglátni az összefüggést a nemzetközi helyzet és a fasiszta fenyegetés között — mely ekkor már a világ nemzetei és nemzetiségei számára a legfőbb veszélyt jelentette —, másfelől pedig a régi Jugoszlávián belüli nemzeti különbségeket. Kész volt szembeszállni — a nemzeti felszabadítás politikájának afirmációja szellemében — a fasiszta agresszióval és a hazai burzsoáziával is. Így került be a nemzeti kérdés, mint elsőrendű elméleti és politikai kérdés forradalmi mozgalmunk stratégiájába és taktikájába.

Forradalmunk alapvető orientációja — a nép erejére és kezdeményezésére, a világhoz való viszonyának megformálásakor a forradalom szuverenitására történő támaszkodás — lényegében elválaszthatatlan a Jugoszláv Kommunista Párt nemzeti politikájától, valamint a forradalom és a nép közötti kapcsolat koncepciójától. Alapelvei értelmében ez a

munkásosztálynak és forradalmi pártjának a népek önrendelkezési jogának elismerése és következetes betartása érdekében vívott politikai küzdelme, melynek legfontosabb politikai megnyilatkozása a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei testvériségének, egységének és egyenjogúságának megvalósításáért vívott harcban jut kifejezésre. Társadalmi vonatkozásban ez a munkásosztálynak a nemzeti életben, valamint a jugoszláv nemzetek közösségében elfoglalt vezető szerepéért folyó küzdelem volt, de küzdelem folyt azért is, hogy a nemzeti lét végre konstituálódjon.

A meglévő jugoszláv államközösség létezésének értelme történelmileg 1941 áprilisában, a Jugoszláv Királyság megszállásakor és feldarabolásakor vált nyílt kérdéssé. A választ a JKP kezdeményező és aktív magatartása adta meg. Hisz mint a munkásosztály forradalmi pártja, melynek felszabadító eszméje szociális és nemzeti vonatkozásaiban is immár affirmálódott nemzeteink és nemzetiségeink körében, egyáltalán nem fogadta el azt az állapotot, melyet a fasiszta megszállók a hazaárulók segítségével létrehoztak.

A fasiszta agresszió és a nyomában jelentkező erőszak végsőkéig kiélezte a nemzeti kérdést. Kiélezte még ott is, ahol a megszállók a nemzeti felszabadítás jelszavait hangoztatták (Horvátországban, Macedóniában, Crna Gorában, Kosovón) de különösen feszült volt a helyzet azokon a területeken, ahol a quisling-kormányok fasiszta példaképük eszmei és gyakorlati magatartásától bátorítva — genocídiummal és egyéb erőszakos cselekedetekkel — az úgynevezett etnikailag tiszta államot kívánták megalapítani. Mint az egyetlen olyan szervezett politikai erő, melynek jugoszláv karaktere és integritása a megszállást követően nem jutott a jugoszláv állam sorsára, a JKP a konszolidációjáért vívott korábbi harca során kidolgozott és létrehozott nemzeti viszonyokra vonatkozó forradalmi elméletét most igyekezett továbbfejleszteni és a gyakorlatban alkalmazni.

A Jugoszláv Kommunista Párt rámutatva a monarchikus rezsim katasztrófájának sokféle eredőjére, a jugoszlávság eszméjébe új társadalmi és politikai tartalmakat vitt azzal, hogy a munkásosztálynak, a parasztságnak és a progresszív értelmiségnek — mint a jugoszláv közösség társadalmilag döntő fontosságú tényezőjének — a forradalmi szövetségét igyekezett kiépíteni, megmutatva ezzel a perspektívát, melynek értelmében a nemzetek és nemzetiségek újonnan kialakult közössége történelmileg merőben új arculattal fog rendelkezni, egyenjogú, szabad, testvéri népek közösségévé válik, a proletárok, a parasztok, a dolgozó emberek hazája lesz. Az ilyen jellegű, jugoszláv közösségért folytatott harcnak döntő szerepe volt abban, hogy a felszabadító háború és a forradalom a jugoszláv nemzeti közösségekben sikeres volt.

A népfelszabadító háború közvetlen gyakorlata során, a fegyveres erő és a népi hatalom megteremtésekor, a megszállók és segítőtársaik ellen vívott harcban, mind a közvetlen akciók, mind a hosszabb távú tervek megvalósítása esetében a kommunista párt a nemzeteket és nemzetisé-

geket a testvériségre szólító politikai jelszóval mozgósította. E jelszó híven tükrözte a forradalmárok harci készségét, hisz a testvériség-egység a népfelszabadító háború kiteljesedésének és eredményességének, valamint az új államközösség megalakításának és népuralmi hatalomként történő továbbfejlesztésének első és alapvető feltétele volt.

A népfelszabadító mozgalom katonai és politikai szervei a felkelés első napjától kezdve szorgalmazták a néphatalom kiépítését, serkentették annak munkáját és fejlődését. Ezzel bebizonyosodott, hogy az összetett forradalmi folyamatok közepette nincs szigorú határ a hatalomgyakorlás katonai, politikai és egyéb formái között, különösen akkor, ha a forradalmárok és az őket követő széles társadalmi rétegek érdekei oly szorosan megegyeznek.

A népfelszabadító bizottságoknak hatalmi szervként történő minősítésében fordulópontot jelentett Josip Broz Titónak a horvátországi főparancsnoksághoz, a Bosanska Krajina-i operatív parancsnoksághoz, a IV. körzet operatív parancsnokságához írott levele, melyben a népfelszabadító bizottságokat többé már nem ideiglenes katonai szervként emlegeti, és hangsúlyozza, fejlődésüknek ez az ideiglenes szakasza már meghaladottá vált. Nem csupán arról van szó, hogy a népfelszabadító bizottságok létének elismerése nem a felszabadított területek megtartásától vagy elvesztésétől függ, hanem az ideiglenes jelleg megszüntetéséről, továbbá arról, hogy „felszámoltuk a régi hatalmi formákat és e mostani forma, melyet a forradalom hozott létre, már a jövő hatalmi struktúrájának a csírája”.

Az új hatalmi rendszer stabilitásának és megalapozottságának hangsúlyozásával rámutat arra, hogy 1942 őszén a népfelszabadító mozgalom tevékenységének középpontjában a jugoszláv fronton belüli erőviszonyokban végbement változások törvényesítésének gondolata állt, azoknak a változásoknak, melyek 1941 augusztusából erednek, amikor Tito már a forradalom népuralmi rendszerének, a népfelszabadító bizottságoknak a megalapítását latolgatta.

1942 őszén a népfelszabadító mozgalom vezetőségének a megváltozott katonai, politikai és nemzetközi viszonyokról készült elemzését követően 1942. november 26-án és 27-én Bihacon sor került az AVNOJ első ülésére, amely — mint azt az AVNOJ megalapításáról és szervezeti kiépítéséről szóló rezolúció is leszögezte — a jugoszláv népek általános politikai képviseletének létrehozását jelentette. A népfelszabadító mozgalom szociális és nemzeti programjáról, a népek szabad, testvéri közösségében megvalósuló boldog jövőről szóló elképzelések és megfogalmazások adtak hírt. Ezzel a jugoszláv nemzeteknek és a külföldnek is megmutatták, hogy a népfelszabadító háború a régi polgári rendszerhez képest jelentős nemzeti, szociális, demokratikus-politikai változásokhoz hoz. A „forradalmi közgyűlés”, a legmagasabb politikai testület a munkásosztálynak, a parasztságnak, az értelmiségnek, a kis- és középpolgári rétegek hazaszerető részének, a nemzeteknek és nemzetiségeknek a képviselőiből jött létre, szervezeti alapját pedig a felszabadított

és a megszállt területeken létrejött népfelszabadító bizottságok képezték, melyek a forradalmi hatalom alapsejtjeiként az új társadalmi erők érdekeit fejezték ki. Törekvéseik az AVNOJ-on és a néphatalmi és -uralmi jelleggel rendelkező népfelszabadító bizottságokon, a népi szuverenitás szervezetein keresztül állandó ösztönzést, védelmet és megvalósítási lehetőséget kaptak.

Magát a jugoszláv népek általános politikai képviselőként feltüntetve az AVNOJ a megszállók ellen vívott harcban az antifasiszta és hazaszerető erők egyesítésének szükségességét szorgalmazta és — a nép és a népfelszabadító mozgalom fegyveres erőinek támogatásával — a népfelszabadító mozgalom legfelsőbb politikai testületévé vált, mely — a népfelszabadító mozgalom egyéb szervezeteivel — egyebek között a Jugoszláviában végbement formális-jogi változások legalizálásáért, azoknak külföldön történő elismeréséért is küzdött.

Az AVNOJ-dokumentumokból eredő alapvető elhatározásokat a néphatalom szervezeteiben is alkalmazták. Így a Bihaći Köztársaság is, mely Bosznia-Hercegovina és Horvátország egy részén jött létre és lakosságát szerbek, horvátok és muzulmánok alkották, a népfelszabadító mozgalom valódi jellegét öltötte magára. Területén több mint 900, egységes szervezetbe foglalt népfelszabadító bizottság működött, melynek munkáját a forradalom politikai és katonai szervezetei irányították, és ezzel nemcsak Jugoszláviában, de az egész megszállt Európa területén a legnagyobb és legszervezettebb szabad területet jelentette. Az AVNOJ létrejöttét megelőzően és azt követően is a felszabadított területeken összjugoszláv jellegű rendezvényekre került sor: a partizánorvosok kongresszusára, a pravoszláv egyházfők közgyűlésére, a Nők Antifasiszta Frontjának első országos értekezletére, az Egyesült Antifasiszta Ifjúság első értekezletére. Az AVNOJ végrehajtó bizottsága — hatáskörökre bontva — akciókat indít a gazdasági élet és a közlekedés megújítására, a gazdasági rendszabályok kiegyenlítésére, a szociális és egészségügyi védelem megszervezésére, az oktatás és a művelődési élet újraélesztésére; megalapítják a Népfelszabadító Háború Színházát és kidolgozzák a Népegyetem szabályzatát. A gyakorlati élet és az emberi tudat háborús körülmények közötti kezdeti átalakulásának ez az intenzitása egyben a népfelszabadító mozgalom szociális és politikai alkotóerejét is igazolja, mely biztosítékot nyújtott a forradalmi program legfőbb pontjainak megvalósítására.

Egészen 1943 őszéig, a nemzetek önrendelkezési jogának korábban kidolgozott koncepciója nem nyert államjogi megfogalmazást, bár a népfelszabadító mozgalom résztvevőinek és a társadalmi erők számára — melyek részéről messzemenő támogatást kapott — egyértelművé vált, hogy az önrendelkezési jogról vallott nézetek megfelelnek a kommunista mozgalom által a harmincas évek óta hirdetett felfogásnak. A felszabadító hadsereg, a főparancsnokságok kiépítése (az 1941-es stoliceai tanácskozás eredményeképp) és az egyéb nemzeti és tartományi vezetőségek 1941-ben történt megalakítása is a jövőben létrejövő föderáció

alapjait jelentette. Az a körülmény, hogy ezek a változások az AVNOJ első ülésén jogi formában nem nyertek legalitást, kizárólag a nemzetközi viszonyoknak, elsősorban pedig a szövetségeseknek tulajdoníthatók, akik ebben a pillanatban, különböző okoknál fogva nem tudtak elfogadni egy ilyen megoldást.

A föderációnak a népek önrendelkezési joga alapján történő létrehozásáról szóló elv lényegét nem kellett az AVNOJ Jajceban megtartott második értekezletén sem külön taglalni. Az AVNOJ Jugoszlávia föderatív berendezéséről szóló határozata a jugoszláv népek szuverenitásának megvalósítását jelentette. A nemzetek számbavétele során számba vették azokat a politikai területeket is, melyek a föderáció egyenrangú részeivé válnak, és amelyeken keresztül a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúsága biztosítást nyer. Ily módon a népfelszabadító háborúban létrehozott föderáció szinte önmagáért beszél.

A Jugoszláv Kommunista Párt, bizonyos mértékben a Szovjetunióval létrehozott hasonló megoldások hatására, de főképpen saját tapasztalatai alapján, valamint az országban uralkodó valós etnikai és politikai helyzet következtében már korábban is, de a népfelszabadító háború során kifejezetten afelé hajlott, hogy a föderáció elemeinek meghatározásakor, nem kizárólagos elvként, de nagymértékben vegyék figyelembe az etnikai elveket is. Elfogadták egyes történelmi tartományok önállóságának elvét is, hisz az „önállóságról” szóló elképzelés mélyen a lakosság tudatában élt.

Szorosan kötődik ehhez az is, hogy még közvetlenül az AVNOJ második ülését megelőzően sem voltak Bosznia-Hercegovinának a jugoszláv föderáción belüli helyével kapcsolatos nézetek kellő mértékben tisztázottak — még a népfelszabadító mozgalom vezetőinek körében sem. Mivel a jugoszláv föderációt mint államközösséget kizárólag az etnikai elvek figyelembevételével kívánták létrehozni, az AVNOJ második ülése határozattervezetének kidolgozói között — lévén Bosznia-Hercegovina többnemzetiségű terület — többen képviselték azt az álláspontot, hogy autonóm, ne pedig föderális státust kapjon, és hogy vagy a föderális Szerbiához, vagy közvetlenül a föderációhoz tartozzon. Ezek az „ahány nemzet, annyi föderális egység”, mechanikusan felfogott elvet képviselték, melyet a történelmileg megformált geopolitikai egységről vallott nézet elfogadását követően azonnal elvetettek. A geopolitikai egységről vallott nézet lényege, hogy e területen belül több egyenrangú nemzet — muzulmán, szerb és horvát — él együtt, sajátos politikai problémák közepette, és a népfelszabadító háború eddigi folyamatának egyedi vívmányaival rendelkeznek.

A Bosznia-Hercegovinát alkotó három nemzet és számos nemzetiség tagjai a népfelszabadító háború és forradalom során egységesen az együttélés mellett döntöttek, és hangsúlyozták, hogy a nemzeti és a vallási különbségek nem jelentenek akadályt az új alapokon történő szociális integrálódás esetében. Ezeket az elveket, melyek osztály és nemzeti jellegű komponenseket foglalnak magukba, következetesen alkal-

mázták a Mrkonjić Grad-i Bosznia-Hercegovina Területi Népfelszabadító Antifasiszta Tanács első ülésének munkájában, és belefoglalták azokat az ülés határozataiba is. Ezen az ülésen a jugoszláv föderáció részeként megalakult a föderális Bosznia-Hercegovina.

Ezekből az elvekből és határozatokból, valamint a népfelszabadító háború és forradalom Bosznia-Hercegovinában elért eredményeiből kiindulva az AVNOJ-ülésszak résztvevői elvetették a doktrínérek és a tiszta nemzeti államközösségről vallott nézet híveinek szuggesztíóit és követeléseit, s a föderális Bosznia-Hercegovinát elismerték a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia egyenjogú tagjának.

A jajcei AVNOJ-határozatok államjogi tekintetben is kifejezték a katonai és politikai erőviszonyokban a forradalmi erők javára bekövetkezett változásokat, és szilárd alapokat teremtettek Jugoszláviának, mint demokratikus elvekre épülő államnak a létrehozásához. E szilárd alapok a népfelszabadító mozgalomból, a szövetségesek katonai stratégiájának fontos tényezőjéből eredtek, továbbá a néphatalom hatásos rendszeréből, mely a Demokratikus Föderatív Jugoszláviának, mint „a népfelszabadító bizottságok államának” a tartalmi lényegét fejezte ki, valamint a demokratikus, az emancipációt elősegítő politikai és társadalmi folyamatokból, melyek a forradalom lendülete során egyre inkább kifejezésre jutottak.

Azzal, hogy az AVNOJ mint általános politikai testület államjogi formát kapott, alkotmányosan is megerősítették az új hatalomnak a burzsoá rezsimmel történt forradalmi szakítását, a népfelszabadító háború és forradalom eredményeinek elismerését, illetve megszilárdították az új Jugoszlávia nemzetközi helyzetét is. Az ezt követő események bizonyították, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt az igen összetett és ellentmondásos belpolitikai és nemzetközi helyzet közepette is megtalálta a messzemenő történelmi eredményeket is magában hordó, demokratikus, forradalmi hatalom nemzetközi elismeréséhez vezető utat.

A jajcei AVNOJ-határozatok politikai-deklaratív jellegűek, hisz a népfelszabadító háború és forradalom során kialakult helyzetet konstatálják, de ugyanakkor konstitutív jellegűek is, mert a már kiépített néphatalmi rendszert a legfőbb hatalmi szervvé emelik. Mivel ezek a határozatok a forradalom által létrehozott új politikai viszonyokból erednek és a népfelszabadító hadsereg, valamint a Jugoszláv Partizán Egységek főparancsnokságának minden korábbi határozatával, továbbá az AVNOJ Végrehajtó Bizottságának a forradalom korábbi szakaszaiban hozott határozataival megerősítést nyertek, és ezzel egyben a korábbi államberendezéssel minden kapcsolat megszakadt, így, ha formálisan még nem is, de a Jugoszláv Királyság belpolitikájával is megtörtént a szakítás. Másfelől, a jugoszláv állam föderatív alapon történő berendezéséről szóló határozatokkal nem szűnt meg Jugoszláviának, mint a nemzetközi jog részesének nemzetközi-jogi kontinuitása, hisz az AVNOJ eleget tett minden olyan követelménynek, melyet a nemzetközi

jog, az Atlanti Charta és az ENSZ Alapokmánya előír. A föderatív berendezésről szóló határozattal azonban nem dolgozták ki végleges pontossággal a föderális egységek helyzetének kérdését. Erre az AVNOJ második és harmadik ülése közötti időben, az 1943-as jajcei tanácskozáson elfogadott alapelvekkel összhangban történő alkotmányos-jogi megformálásakor került sor. Ezzel a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek a népfelszabadító háború és forradalom során a jugoszláv demokratikus, föderatív, szocialista államközösség formájában következetesen érvényesítették a nemzetek önrendelkezési jogainak az elvét, beleértve az elszakadásra való jogot is, hisz ez a demokrácia egyik legalapvetőbb elve. Forradalmunknak és legfőbb vívmányainak — beleértve a jugoszláv állam tartós alapjait is — ez adja meg sajátos demokratikus jellegét.

Az AVNOJ-határozatok nemzeteinknek és nemzetiségeinknek az egyenlőség és az egyenjogúság alapján történő egyesüléséért vívott harc egy szakaszának a befejezését jelentik, nemzeteinknek és nemzetiségeinknek, akik a forradalom tüzeiben bizonyították egyesülési szándékukat, és először harcoltak együtt kivétel nélkül valamennyien az életnek ugyanazokért az értékeiért, eszméiért és elveiért. Az egyesülés és a közösségi lét anticipálása most nem a nagyhatalmi nyomás alapján történt — mint korábban —, hanem az ezt megakadályozni igyekvő erővel vívott harc során valósult meg. Csak a dolgozó népnek és vezető pártjának, a Jugoszláv Kommunista Pártnak a harca során oldódhattak meg az osztály- és nemzeti ellentétek, a Demokratikus Föderatív Jugoszláviának mint önigazgatású nemzeti közösségnek a megteremtésével. És a népfelszabadító mozgalomnak, a forradalmi erő frontjának az AVNOJ-határozatokat követő izmosodása ma is tart, igazolva azt, hogy a határozatok megfelelnek országunk nemzeti és nemzetiségi érdekeinek, helyénvalóságuk tehát tartósnak bizonyult.

A forradalmi, az AVNOJ-vívmányok és tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egyetlen nemzetünk sem tudta, és nem tudja még ma sem elszigetelten, az összjugoszláv távlatok, a testvéri nemzetekkel és nemzetiségekkel vívott közös harc nélkül megoldani lényegbevágó egzisztenciális kérdéseit. E közös harcnak és törekvéseknek az eredményei a köztársaságok és tartományok, a saját önigazgatói és társadalmi-politikai közösségek, melyek felelősséggel tartoznak mind saját, mind az egész jugoszláv közösség fejlődéséért.

Az AVNOJ szellemében, szavakban és tettekben is valóra vált mindaz, ami századokon át ott élt az egyszerű ember tudatában — függetlenül nemzeti vagy nemzetiségi hovatartozásától —, hogy szabadságban és békében éljen, testvériségben és egyenjogúságban egy szocialista közösségben, mely egzisztenciájának és képességei kiteljesítésének a biztosítását jelenti. Ezért az AVNOJ-elvekre épített összjugoszláv közösség nem absztrakció és nem pragmatikus politikai konstrukció. Forradalmi harc terméke és vívmánya, a társadalmi ember élete és valósága, akinek emberi jellege és ereje éppen az osztály és nemzeti érdekek dialektikus

egységes, az osztály és nemzeti emancipáció összefüggő jellege által nyilvánvalóvá válik.

Mint ahogy Jugoszláviában minden egyes nemzet és nemzetiség szabadsága feltétele az együttes szabadságnak, testvériségnek és egyenjogúságnak, ugyanúgy egyetlen nemzet vagy nemzetiség afirmációja sem képzelhető el az együttes fejlődés és afirmáció nélkül. Értelmi, lényegi és eszmei szublimációja ez annak a jugoszláv közösségnek, amely egyben a történelmi és egzisztenciális lét biztosítója is, garanciája nemzeteink és nemzetiségeink sokoldalú fejlődésének. E közösségnek az alapját az öngazgatású termelési viszony jelenti, mely biztosítja és fejleszti a munkásosztály és a dolgozók hatalmának gazdasági, kulturális, politikai és eszmei előfeltételeit, azon dolgozókat, akik ily módon szembeszegülhetnek mindenfajta partikularizmussal.

Mák Ferenc fordítása